

Mikko Moilanen

Tulen, arvon ja uskon merkkejä – rautaiset säilämerkit ja -kirjoitukset Suomen nuoremman rautakauden miekkalöydöissä

Lectio praecursoria, 20.2.2016

Väitöskirjatyöni käsittelee nykyisen Manner-Suomen, luovutetun Karjalan sekä Ahvenanmaan alueelta löydettyjä, rautaisin merkein varustettuja miekkoja. Nämä ajoittuvat nuoremmalle rautakaudelle noin vuosien 700 ja 1200 väliin eli – arkeologian piirissä tunnettuihin ajanjaksoihin viitaten – karkeasti merovingiajan loppupuoliskolle, viikinkiajalle sekä ristiretkiajalle. Nämä miekat valikoituivat aineistokseni siksi, että niissä kuvastuvat paitsi tyylien ja muotojen muutokset, myös miekkojen eriosien eli säilien ja kahvan osien teknologinen murros ja kehitys. Lisäksi Suomen rautakautinen miekka-aineisto on runsainta juuri näiltä aikakausilta.

Väitöskirjani aihe juontaa juurensa jo varhaisilta opiskeluajoiltani. Sain jo toisena opiskeluvuoteni mahdollisuuden nähdä ja ennallistaa viikinkiaikainen miekkalöytö. Ilman tätä mahdollisuutta en varmasti olisi päässyt kiinni lainkaan väitöstutkimustani käsitteleviin aihepiireihin. Joka tapauksessa miekassa oli säiläkirjoitus, ja sen sisältö sekä valmistaminen jäivät askarruttamaan mieltäni.

Tein aiheeseen liittyen ensin proseminarityöni. Sitten vielä pro gradu -työn, jossa käsitelin säilämerkkien valmistuskysymyksiä puhtaasti teknologiselta kannalta. Jo silloista opinnäytettä tehdessäni huomasin, miten hajanaisesti kyseistä ai-

hetta oli käsitelty aikaisemman tutkimuksen piirissä. Jopa systemaattiset miekkojen tutkimukset näyttivät olevan harvinaisia koko Euroopan mittakaavassa, puhumattakaan erikoistumisesta johonkin tiettyyn miekkatyyppiin. Lisäksi niitä harvoja, järjestelmällisiä tutkimuksia, joita oli tehty, leimasi arkeologiselle esinetutkimukselle luonteenomainen tyypittely ja yleistykseen nojaaminen, sen sijaan että olisi perehdytty arkeologiseen esinelöytöaineistoon syvemmin eri tieteenalojen tarjoamien mahdollisuuksien kautta.

Koin aiheeni jokseenkin ainutlaatuiseksi, sillä käsitöihin perehtyneenä olin tottunut katsomaan arkeologista esinelöytöä paitsi muotojen ja tyylien läpi, myös esineen tekijän näkökulmasta, hahmottaen näin esineen – tässä tapauksessa miekan – elinkaaren varhaisimmat lenkit. Tutkimusaineistoni kohdalla nousi heti esiin kysymys säiläkirjoitusmiekan valmistustekniikasta. Tämänkaltaisia aseita ei ole valmistettu liki tuhanteen vuoteen, sillä keskiajan kynnyksellä tapa merkitä miekansäiliä rautaisin merkein katosi. Tähän vaikuttivat miekansäilien muodon muutokset sekä itse säilämerkkien tärkeyden väheneminen.

Näin ollen kattavan perustutkimuksen puuttuessa ensimmäisenä kysymyksenäni oli kuinka monta tällaista ns. säiläkirjoitusmiekkaa on kaikkiaan löydetty Suomesta. Tämän lisäksi keski-

tyin näiden miekkojen teknologiaan liittyviin kysymyksiin. Millaisin välinein ja menetelmin näitä miekkoja valmistettiin? Missä niiden valmistus oli mahdollista? Rautakauden yhteiskuntaan liittyvinä kysymyksinä päädyin lopulta pohtimaan näiden miekkojen merkitystä ja asemaa nuoremman rautakauden Suomessa, ja sitä miten Suomen aineisto oli vertailtavissa vastaavanlaisiin löytöihin muualta Euroopasta, niin pitkälle kuin aiempi tutkimuskirjallisuus tämän sallii.

Tehtävä oli kaikkea muuta kuin helppo. Suomen aineisto on happamasta maaperästä johtuen suurimmilta osin hyvin huonokuntoista, joten teriin upotettuja säilämerkkejä saattoi erottaa paljaalla silmällä vain harvoissa tapauksissa. Merkit olivat piilossa ruostekerroksen alla, ja niiden paljastaminen tapahtui röntgenkuvaamalla. Tässäkin oli omat haasteensa – lähinnä röntgenkuvien tulkinnan opettelemisessa – mutta tämä menetelmä ei tuhonnut löytöjä, toisin kuin esimerkiksi 1900-luvun alkupuoliskolla harrastettu mekaaninen puhdistus, jossa terän pintaa hiottiin ruostekerroksen poistamiseksi ja merkkien ja kuviointien paljastamiseksi. Tutkimuksessani hyödynsin Kansallismuseon Konservointilaitoksen tutkija Leena Tomanterän kuvaamaa laajaa röntgenkuvarkestoa, minkä ohella Tomanterä suoritti tarpeelliset kuvaukset työtäni varten.

Perinteinen mittoja, muotoja ja tyylien muutoksia kuvaileva esinetutkimus ei kyennyt vastaamaan kysymyksiini, joten otin avuksi luonnontieteiden parista metallurgian eli metallien elinkaaren tutkimuksen menetelmät. Ns. metallografisilla analyyseilla pyrin selvittämään millaisista materiaaleista miekat oli tehty sekä miten ne oli rakennettu ja taottu (kuva 1). Metallografisiin tutkimuksiin kytkeytyvien alkuaineanalyyysien perusteella oli mahdollista määritellä suuntaa-antavasti myös miekkoihin käytetyn raaka-aineen alkuperää. Sain mahdollisuuden tehdä nämä analyyisit osana virolaista tohtori Jüri Peetsin hallinnoimaa projektia, ja samalla sain opetusta tehdä nämä analyyisit itse. Koska

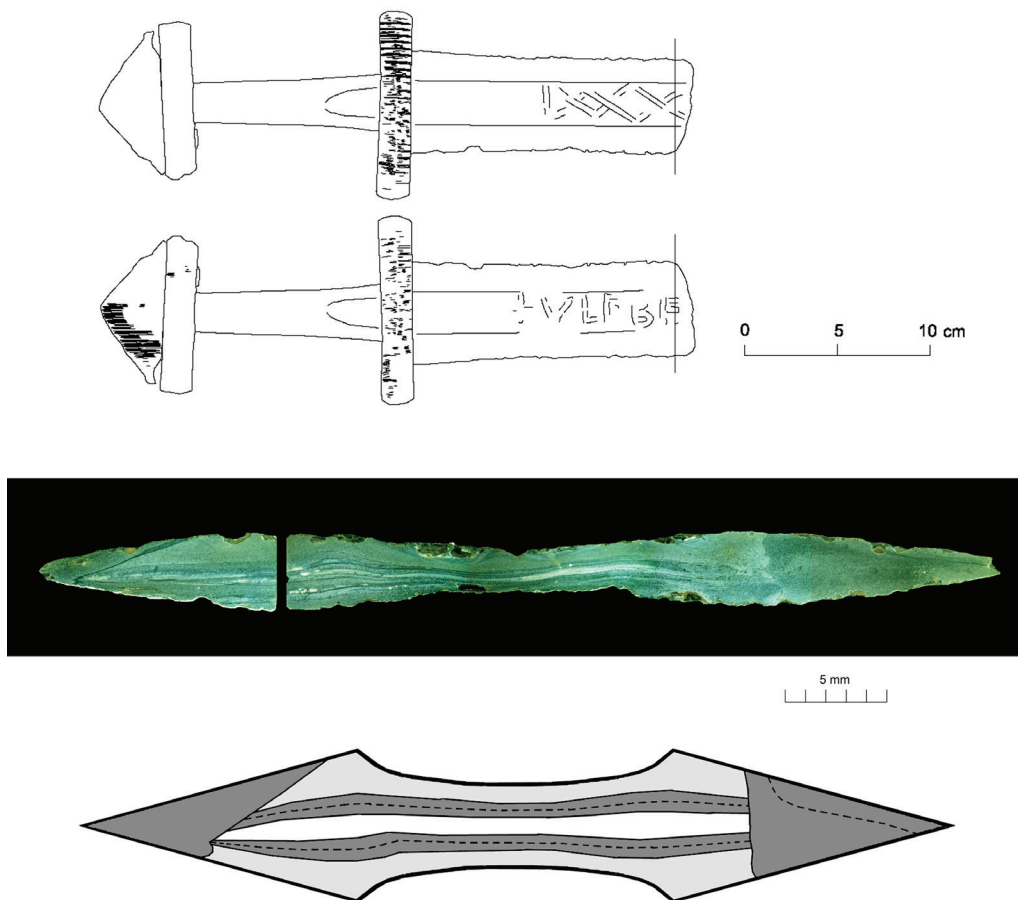
menetelmä oli tuhoava eli miekanteriä täytyi katkaista tätä tutkimusta varten, tein sen vain pieneen, valikoituun otokseen tutkimusaineistoani. Tätä menetelmää ei ole aiemmin sovellettu miekkojen tutkimukseen Suomessa.

Koska miekkojen valmistukseen liittyvät kysymykset olivat tärkeässä osassa työssäni, lähestyin tätä aihepiiriä kokeellisen tutkimuksen kautta (kuva 2). Tätä arkeologian osa-aluetta on sovellettu Suomessa verrattain vähän, ja usein tämän nk. kokeellisen arkeologian on katsottu olleen pelkkää puuhastelua vakavan tutkimuksen sijaan. Kokeellinen arkeologia ei ole vielä saanut kunnollista jalansijaa Suomessa, mihin on pitkälti vaikuttanut tämän suuntauksen teoriapohjan puuttuminen. Pyrin työssäni määrittelemään kokeellisen arkeologian luonnetta ja vaatimuksia, jotta kokeet ja niiden tulokset olisivat mahdollisimman edustavia ja täten perustellusti esitettävissä täyttäen tieteen vaatimat kriteerit.

Kokeellinen tutkimus oli ainoa keino vahvistaa tai kumota sitkeästi juurtunut oletus siitä, että säilämerkkejä valmistettiin vain tietyissä keskieuropallaisissa merkkipajoissa menetelmin, joita vain harva osasi. Huomattakoon, että suoritin taontakokeet itse, sillä olin saanut opetusta sepäntöistä kisälliperiaatteella jo kouluikäisestä lähtien. Aineiston konkreettisen tutkimuksen ohella tämä kokeiden sarja osoittautui hyvin aikaavieväksi mutta sen arvoiseksi. Työtä helpotti osaksi se, että väitöskirjani koesarja oli jatkumoa jo pro gradu -työssäni tehdyille taontakokeille.

Tuloksista mainittakoon, että Suomen alueen säiläkirjoitusmiekat osoittautuivat aiempaa olettamusta runsaslukisemmiksi – peräti 151 kappaletta. Huolimatta siitä, että tähän tutkimukseen ei voinut sisällyttää kaikkia tutkimusalueen miekkalöytöjä resurssien ja ajan riittämättömyyden vuoksi, oli lähes joka kolmas meiltä löydetty nuoremman rautakauden miekka merkitty säilämerkein. Erityisesti tämä näkyy viikinkiajan aineistoa tarkasteltaessa. Tämä säilämerkein koristeltujen

Moilanen

Kuva 1. Esimerkki työssä tehdystä metallografisesta tutkimuksesta, jossa analysoitiin säilän poikkileikkausta. Ylimpänä olevassa piirroksessa sahauskohta on merkitty viivalla. Keskellä on hapolla käsitelty kuva säilän poikkileikkauksesta, ja alinna on sitä selventävä piirros. Kyseinen miekka on löytynyt Laitilan Rukoushuone-Kansakoulunmäeltä (KM 2548:277).

Kuva 2. Kirjoittajan valmistamia säiläkirjoitusmiekkojen ennallistuksia. ULFBERHT ja INGELRII olivat viikinkiajalle tyypillisimpiä varsinaisia tekstejä, kun taas alinna oleva miekkatyyppi kirjoituksineen kuuluu ristiretkiajalle.

miekkojen määrä on huomattavan suuri verrattuna useisiin muihin Euroopan maihin, vaikkakin systemaattisia tutkimuksia säiläkirjoitusmiekoista on tehty vain vähän. Huomautettakoon vielä, että jo nuoremman rautakauden miekkojen kokonaismäärä on tutkimusalueella hyvin suuri, mikä jo itsessään kielii väestön varallisuudesta ja vilkkaista kontakteista naapurialueisiin ja jopa kauemmas.

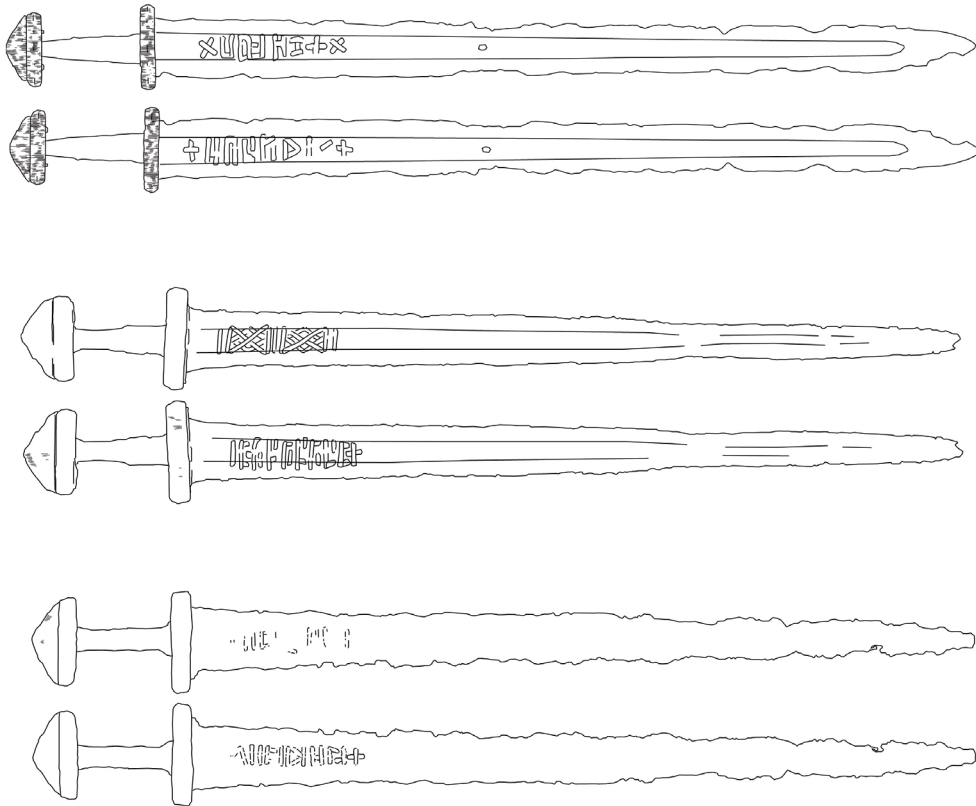
Säiläkirjoitukset ja säilämerkit ryhmittelin viiteen kategoriaan aineiston jäsentämiseksi ja luokittelun helpottamiseksi. Tunnetuimpia sepän tai pajan nimiä olivat ULFBERHT ja INGELRII. Näiden lisäksi muut latinalaisin aakkosin kirjoitetut tekstit ja kirjainyhdistelmät muodostivat oman ryhmänsä sisältäen niin ikään nimiä, mutta myös kristinuskoon liittyviä lausahduksia sekä tulkinanvaraisia kirjainyhdistelmiä. Kris-

tinuskon kasvava vaikutus näkyy juuri näissä miekansäilissä, vaikka niiden kantajat tuskin vielä uutta uskoa olivatkaan omaksuneet. Mielenkiintoinen, aikaisemman tutkimuksen lähes unohtama ryhmä olivat kirjaimia imitoivat merkit, joissa oli selkeitä piirteitä varsinaisen latinalaisin aakkosin kirjoitetun tekstin jäljittelystä mutta samalla myös ymmärtämättömyydestä (kuva 3). Lopuksi erilaiset geometriset ja symboliset kuviot ja motiivit käsittelin omana ryhmänään. Näissä esiintyi mm. erilaisia ristikkokuvioita, ristejä, viivoja, ympyröitä ja spiraaleja, joiden merkitystä voi enää vain arvailla. Jotkin näistä kuvioista ovat saataneet liittyä keskieurooppalaisessa kontekstissa kristinuskoon, mutta esimerkiksi meillä niiden merkitystä on saatettu peilata jopa paikallisten uskomusten valossa.

Työssä esitellystä aineistosta lähes jokainen miekka tai säilä oli ainutlaatui-

nen ottaen huomioon mitat, säilämerkkien sisällön, säilän ja merkkien materiaalit, sekä sepän käsialan eli hänen käyttämässä konventiot itse merkkien valmistamisessa ja asettelussa. Vaihtelua esiintyi myös säilien materiaaleissa ja valmistustekniikoissa riippumatta säilämerkkien sisällöstä. Väärin kirjoitetut tekstit sekä kirjaimia imitoivat kuviot näyttävät olleen poikkeuksellisen yleisiä sekä Suomessa että Skandinaviassa. Lisäksi säiliin ja merkkeihin käytetyn raudan alkuperä viittaa joissakin tapauksissa skandinaaviin malmiesiintymiin. Analysoiduissa miekoissa esiintyvät mangaanin hivenainepitoisuudet

voivat merkitä paitsi keskieuropalaisen myös norjalaisen rautamalmin käyttöä, minkä lisäksi eräiden terien korkeat alumiinipitoisuudet kielivät skandinaavisesta alkuperästä. Myös tutkimukseni kokeellinen osio antoi tulokseksi useampia mahdollisia säilämerkkien valmistustekniikoita. Nämä tekniikat ovat vain sovellusta sepälle päivittäisistä raudantyöstömenetelmistä, ja niiden toteuttamiseen ei välttämättä vaadittu mitään erikoistyökaluja. Nämä ylläolevat havainnot vahvistavat paitsi lukuisten eri miekantekijöiden olemassaolon, myös mahdollisuuden, että tämänkaltaisia miekkoja olisi voitu tehdä Skandinaviassa tai

Kuva 3. Esimerkkejä tyypillisistä kirjaimia imitoivista säilämerkkimotiiveista. Ylinnä KM 6753:51 Turun Ristimäeltä, keskellä KM 13419:2 Turun (Maarian) Taskulasta, ja alinna KM 26301 Pöytyän (Yläneen) Anivehmaanmäeltä. Löydöt on kuvattu piirroksessa molemmilta puolilta.

miksei jopa Suomessakin, ehkäpä matkien mannereurooppalaisia malleja. Säiläkirjoitusmiekka ei siis näytä meillä olleen harvinainen ylellisyystuote vaan suhteellisen yleinen esine, jonka laatu saattoi vaihdella hyvin huonosta aina erinomaiseen, ehkä jopa kantajan tietämättä sitä.

Hauta- ja kalmistopaikoilta löydettyjen säiläkirjoitusmiekkojen perusteella näitä aseita arvostettiin siinä kuin muitakin miekkoja, eivätkä ne näytä nauttineen meillä mitään erityistä asemaa. Säiläkirjoitusmiekkoja pidettiin arvossa osaksi niiden oletetun taistelukestävyysvuoksi, kuten säilissä ilmenevät korjausten merkit sekä iskujäljet todistavat. Osittain näitä miekkoja taas arvostettiin – rahallisen arvon ohella – niiden sisältämien merkkien vuoksi, jotka saattoivat liittyä muotiin, symboliikkaan tai uskomuksiin jopa paikallisella tasolla. Kyseessä olivat siis tulla tehty arvoon ja uskomuksiin liittyvät merkit, kuten teoksen nimikin kertoo.

Lopuksi nostan esiin tärkeän poikkitieteellisyttä koskevan asian. Miekkojen ja lukuisten muidenkin arkeologisten esinelöytöjen perustutkimus on ollut Suomessa vahvasti luokitteluihin ja muoto-
piirteisiin pohjaavaa, kuten aiemmin totesin. Kokeelliset ja erityisesti luonnontieteelliset tutkimusmenetelmät – esimerkiksi tässä tapauksessa metallurgia – avaavat uusia näkökulmia tutkittavaan aineistoon ja ovat omiaan nimenomaan kumoamaan tai vahvistamaan perinteisemmän tutkimuksen luomia oletuksia, teorioita ja jopa yleistyksiä. Tämän vuoksi perustavanlaatuisen esinetutkimuksen tulisi jatkossakin hyödyntää näitä luonnontieteiden parista tuttuja menetelmiä, jolloin vanhastakin aineistosta saataisiin irti aivan uutta tietoa.

Aiheesta enemmän:

Moilanen, Mikko 2015. Marks of Fire, Value and Faith. Swords with Ferrous Inlays in Finland during the Late Iron Age (ca. 700–1200 AD). *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XXI. Turku.

<https://www.doria.fi/handle/10024/119919>

FT Mikko Moilanen väitteli Turun yliopiston humanistisessa tiedekunnassa lauantaina 20.2.2016 aiheesta "Marks of Fire, Value and Faith. Swords with Ferrous Inlays in Finland during the Late Iron Age (ca. 700–1200 AD)".

Vastaväittäjänä toimi professori Janne Vilkkuna Jyväskylän yliopistosta ja kustoksena professori Jussi-Pekka Taavitsainen.

Mikko Moilanen
mikmoi@utu.fi